

Úgy gondoltam, a Camus-év végén ankétot szerveznék: néhány jeles értelmiséginek feltettem négy kérdést, és reméltem, válaszolnak rájuk. Mint lenni szokott, nem mindenkinek akadt ideje, Szilágyi Juliának, Horváth Andornak és Mihai Mănuțiuinak azonban igen. Köszönöm nekik!

Az ankét annyiban sajátos, hogy egyrészt Mihai Mănuțiuinak más, a színházhoz jobban közelítő kérdéseket tettem fel, ő természetesen románul válaszolt, én meg lefordítottam az egészet, másrészt Horváth Andor felcserélte a 2. és a 3. kérdést – úgy érezte, így logikus a válasza. **(Demény Péter)**

Mihai Mănuțiu rendező, a Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója

1. Az Ön számára kicsoda Albert Camus? Író, drámaíró, gondolkodó, a lelkiismeret szava vagy másvalami? Albert Camus azért érdekelt, mert tudott ahhoz a 14 vagy 15 éves fiatalemberhez szólni, aki sok idővel ezelőtt voltam, mikor először olvastam a könyveit. Úgy beszélt hozzám, mint egy barátomhoz, egy közeli barátomhoz, és lám, ahhoz a felnőtt emberhez is tud szólni, aki most vagyok. Ha egy szerző hangját 14, 39 és 59 évesen egyaránt hallod, ez, azt hiszem, azt jelenti, hogy ez a hang, a szövegeinek a hangja lenyűgöz, és nem tudsz ellenállni neki.
2. A Caligulát kétszer rendezte meg: 1996-ban a bukaresti Bulandra Színházban, 2011-ben pedig a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. Mi ihlette meg vagy izgatta-bosszantotta ebben a darabban? A Caligula csodálatos szöveg, amelyet nehézkes burokba foglal az elavult filozófiai bizonyítás és a korszak rabságában vergődő ideológia. Ha azonban eltávolítjuk ezt a burkot – és ezt hál'istennek könnyű megtenni –, akkor egy gáncstalan és termékeny szöveghez jutunk. Színházi műveiben Camus olykor megadta magát az üzenet hamis mágiájának. A Caligulát éppen azért rendeztem meg kétszer is, mert nem az üzenetet szerettem volna felfedezni, hanem az üzenet alatt elrejtett drámai magvat, amely ma is életképessé teszi ezt a szöveget. A Közönytől vagy A bukástól eltérően a Caligula esetében Camus megpróbálta elkerülni a kétértelműséget. Hál'istennek tehetsége legyűrte szándékát. Így aztán a darab ideologikus és „üzenetes” anyagából kibányászhatjuk azt az igazságot, amely nem törődik azzal, „mit szeretett volna mondani a szerző”. Ez menti meg és fogja megmenteni Camus darabjait a feledéstől.
3. „Nem hagysz el egy országot és egy nyelvet csak azért, mert olykor majdnem minden páciense, bocsánat, polgára, akik amúgy mélyen apatikusak, mint minden ősök, frenetikusán elkezdik járni az önpusztítás óráját, mintha az alkalmi öngyilkos hirtelen és fordított ösztöne hajtaná őket” – nyilatkozta egy Cristina Modreanunak adott interjúban. Megkérdezném, hogy érdekl-e Camus-nél a hűvös tekintet, mellyel az örületet figyel? Hogyne, természetesen, bár az „örület” szó helyett inkább az „elidegenedést” használnám – az ettől a világtól való elidegenedést, amely olyan, amilyen...
4. Mit gondol, tartozunk-e valamivel Camus-nek, és ha igen, miért? Nem tudom, más írók vagy olvasók mivel tartoznak Camus-nek, azt azonban elárulhatom, hogy még nem mondtam le arról, hogy egyszer színpadra írom és állítom A bukást.

1. Úgy tűnik, Camus esetében elválaszthatatlan vagy alig elválasztható a személyiség a műtől, a tartás az alkotástól, sőt, a filozófus az írótól. Ti is így látjátok? Ha igen, miért?
2. Mikor felkértelek benneteket, mindketten a Camus–Sartre-problémát említettétek először. Kifejtenétek, hogy mi volt ennek az oka?
3. A „kánon” a Közönyt emlegeti a legsikerültebb és a legnagyobb hatású regényként, számomra viszont A pestis jelenti az alig-megközelíthetőt. Ekkorát tévednék, vagy egyszerűen két nemzedék különbsége jelenik meg az eltérésben?
4. Ha egyetlen Camus-művet kellene megneveznetek (nem egy regényt, egy esszét, egy drámát, csak: egyet!), melyik lenne az?

Szilágyi Júlia esszéíró

1. Személyiség, mű, alkotás, tartás stb. alapfogalmi általában az írói mesterségnek. Ezért mellőzöm őket Albert Camus saját világának meghatározásakor. Fontosabb talán érzékeltetni azt a világot, kezdve a francia gyarmat szülőföld Algérián, ahol – hadiárvaként és egy mosónő fiaként – az elzászi apa és a spanyol anya gyermekét azok az első benyomások érik, amelyek francia íróvá nevelik. Előbb persze koraéretté. Első döntései is koraiak, de még visszavonhatók. Kapkodva kezdi felnőttéletét. Húszévesen megnősül, és csatlakozik a Kommunista Párthoz. Huszonegy évesen szakít mindkét kapcsolatával. Érzelmi és politikai társkeresése tétova válasz a magányra, a valahova tartozás igényére, az idegenségre, amit közönytől ért félre a regény magyar fordításának címe. Minden ez, csak nem közöny. Elsietett döntéseit és korai csalódásait a hatalmas tehetség hasznos tapasztalatokká alakítja. Így lesz az autodidakta filozófusból szabadságelvű ateista, szeretethitű, a megtépzott emberi egyetemesség védelmét reménytelenül is vállaló harcos.
2. A Camus–Sartre probléma a maga idején arról az alkotó emberről szólt, aki fájdalmasan beszorult valamilyen nem csupán esztétikai prioritás és a művészet társadalmi elkötelezettsége közé. Mindketten – más-más módon – ezzel a feladattal viaskodtak. Mindkettő, a jólét büntudatával terhelt értelmiségi polgárivadék Sartre és a megalázó szegénység iskoláját kijárt Camus apa nélkül nőtt fel. Meg kellett teremteniük magukat, szabadon és védtelenül. Létfilozófiájuknak sem az eredete, sem a végkifejlete nem lehetett azonos. Mindkettő lázadó ember volt a maga módján. Camus egyik nagy sikerű műve éppen a L'homme révolté. Mégis elvásott a huszadik század zűrzavaros, kegyetlen és amorális politikai játszmái közepette a kezdeti elvarázs és közös szociális érzékenység köteleke. Sartre-ot a szélsőbal radikalizmus tévesztette meg, Camus pedig ragaszkodott a gyarmati francia Algériához. A történelem irgalmatlan iróniája kerekedett felül: mindkét döntés hibás volt, mindkét irányzat, megcsúfolva nemes jelszavait, zsarnoksággá torzult. Egyszóval győzelem, hogy a Nobel-díjas remekművek értéke ép maradt.

3. Nem tévedés akár Az idegent, akár A pestist az életmű csúcsteljesítményének tekinteni. Valójában alternatívák, a céltalan és a céltudatos élet példái. Számomra A pestis áll az első helyen. De nem hiszem, hogy versenyhelyzetbe lehet hozni az utóbbit például a Caligulával vagy a Sziszüphosz mítoszával. Ha lehetne, ha kellene, elég lett volna a 100 éve született Albert Camus-nek egyetlen művet írnia.

Horváth Andor esszéirő

1. Mű és személyiség. Valójában mindig elválaszthatatlan. Valójában mindig elválasztható. Az ő esetében meglátásom szerint az a döntő, hogy egész életműve – többé-kevésbé áttételesen – vallomások. Minden mű háttérben ott van a személyes élet – születés, gyermekkor, társadalmi környezet, intellektuális fejlődés, pályaválasztás stb. –, de nem mindenkinek határozza meg egyformán alkotását és szellemi opcióit. Nála ezek döntötték el, hogy miként gondolkodott, mit írt, hogyan helyezkedett el a második világháború utáni francia politikai és irodalmi élet színpadán. Plebejus volt egy polgári világban, független szellem egy olyan közegben, amely nemcsak felkínálta, egyenesen kötelezővé tette a jelszavak, hadrendek, táborok közötti egyértelmű elköteleződés katonás fegyelmét. Olyan harcos volt, aki saját gondolatait – ítéleteit és kétségeit, félelmeit és reményeit – kürtölte világgá, s ebben volt valami gyermeken ártatlan és magával ragadó, mint minden szívből fakadó beszédben, amely azonban gyanús, mint minden lázító, prófétai szózat.

A mű lezáratlan, ha arra gondolunk, hogy 1940 és 1960 között mindössze húsz év adatott neki termékeny, érett alkotómunkára. Közöttünk lehetett volna 1968-ban vagy 1981-ben is – olyan dátumok ezek, amelyek igazolták sokat vitatott politikai nézeteit –, és még a berlini fal leomlását is megérhette volna. De a mű lezáratlanul is kerek egész, ha azt nézzük, hogy az a tömb – regények, színművek, esszék, újságcikkek, állásfoglalások – megkerülhetetlen fejezete a második világháború utáni Európa szellemi feltámadásának, útkereséseinek, magára találásának. Épp azért oly személyes az életmű, mert ezt a hallatlan eseményt – az emberiség ébredését – a maga gyötrelmeivel, vergődéseivel és kétségeivel együtt szólaltatta meg. Azt üzenté kortársainak, hogy szálljanak magukba, úgy próbálják visszahódítani a megcsúfolt reményt, emésszék meg és ürítsék ki magukból a pusztítás mérgeit, hogy újra értelme legyen az ember földi létébe vetett hitnek.

Szépnek találok, hogy élete egyik tanúja (Pierre Gascar) arról beszél: utolsó éveiben készült fényképein érez valamiféle kesernyés melankóliát, már-már búcsúra kész beletörődést, holott nyilvánvaló, hogy ez inkább csak utólagos beleézés. Arcán mintha az ütközne ki, ahogyan érett korban amolyan árnyék borul a mediterrán arcokra, s az övé emlékeztet Murillo vagy Ribera egy-egy jellegzetes gyermekarcára. Anyja spanyol volt, apja elzászi, ő pedig Algéria földjén jött világra – ezt tudnunk kell, hogy értsük, honnan ez a társítás. Lehet-e valaki mediterrán? Ő az volt, művében és személyében egyaránt. A sivatag fölött ragyogó Nap sütött Meursault szemébe, az vakította el, hogy akaratlanul gyilkossá tegye.

Camus fényben született, amely világít, pusztít és látni tanít.

3. Szelíd kánon-ellenes vagyok: ellenzem az irodalmi művek határozati úton történő besorolását és rangsorolását. Camus írói hírnevét a Közöny (1942) és a Sziszüphosz mítosza (1943) alapozta meg, A pestis (1947) (valamint A lázadó ember, 1951) tette világszerte elismertté – az hozta meg neki az irodalmi Nobel-díjat (1957) – és mondhatni betetőzte utolsó regénye, A bukás (1956), miközben színpadi művei közül a Caligula (1945) gyorsabban, A félreértés (1944) lassabban hódított a világ színpadain. Az utóélet tart, a játszmának nincs vége, a kánon tartsa nyitva a szemeit. Nem rangsorolok, csupán medítálok.

A Közöny nehezen lehet a szó szoros értelmében népszerű (tömeg)olvasmány. Van benne valami ijesztő hűvösség, jóllehet átfűti az igazság szenvedélye. Az olvasó hamarabb érzékeli benne a francia cím kifejezte „idegenség”-et, holott Camus nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ő a bűnös felelőtlenséggel ítélező emberi igazság-szolgáltatást vette célba. Egy 1954-ben kelt jegyzetében így vallott róla:

„A Közöny nem valóság és nem fantazikum. Inkább testet öltött, ám a mindennapok melegségében gyökerező mítoszt látnék benne. Az immoralista új típusát vélték benne felfedezni. [Utalás André Gide L'Immoraliste című, 1902-ben megjelent kisregényére – H. A.] Ez teljes egészében hamis. Nem az erkölcsöt éri itt támadás, hanem a per világát, amely éppúgy polgári, mint náci vagy kommunista, és amely röviden korunk fekélye. Ami Meursault-t illeti, van benne valami pozitívum is, és pedig az, hogy mindhalálg elveti a hazugságot. Hazudni – ez nem csupán annyit tesz, hogy az ember valótlanul mond, hanem elfogadása annak is, hogy többet mondjon annál, mint amit érez, többnyire azért, hogy a világhoz igazodjék. Meursault nem a bírák oldalán, nem a társadalmi törvény, nem a konvencionális érzelmek oldalán áll. Létezik, mint egy kő vagy mint a szél, vagy mint a napsütötte tenger – márpedig azok sohasem hazudnak. Ha a könyvet ebből a nézőpontból szemléljük, meglátjuk benne az őszinteség erkölcsét, a világból áradó öröm egyszerre ironikus és tragikus felmagasztalását. Ami kizárja az árnyékot, az expresszionista karikatúrát vagy a reménytelenség fényét.”

Sartre műve, A lét és a semmi elolvasása után írta jegyzetfüzetébe: „Az abszurd világ tételezése azzal a kérdéssel egyértelmű: Elfogadjuk-e a kétségbeesést, anélkül, hogy bármit is tennénk? Felteszem, ha van valakiben tisztesség, nem válaszolhat erre igennel.”

Szépíróként Camus leghatározottabb válasza erre a kérdésre A pestis. Ez a megrázóan egyszerű mű a háború utáni európai öntudat egyik nagy szellemi teljesítménye az előző évtizedek történelmi tapasztalatának művészi kifejezésére. Mi történt és miért történt? Mi legyen az emberrel, ha egy nap arra ébred... Próbáljon tisztába jönni azzal, „mit kell tenni ahhoz, hogy ne legye[n] többé pestises, és hogy csak ez hozhatja meg nekünk a reményt a békére vagy béke híján a jó halálra”. Az emberekre talán nem üdvösség vár, ám meg kell övni őket mindentől, „ami ő, vagy igazolja azt, hogy ölnék”:

„Pontosan tudom, hogy mindenki magában hordja a pestist, mert senki, de senki a világon nem érintetlen tőle. És szakadatlanul ügyelnünk kell magunkra, nehogy egy önfeledt pillanatban másnak az arcába leheljük, és ráragasszuk a fertőzést. A baktérium a természetes. A többi, az egészség, a tisztesség, vagy ha tetszik, a tisztaság, az akarat következménye, méghozzá a lankadatlan akaraté. A becsületes ember, az, aki úgyszólván senkit sem fertőz, nem más, mint az, akinek a lehető legkevesebb az önfeledt pillanata. Ahhoz pedig akarat és feszült lelkiállapot kell, hogy sohase legyünk önfeledtek!”

Kijózanító, komor igazmondás. Nem enyhíti semmiféle derű, csupán az öntudatra ébresztés biztatása. A kiállott borzalmak, a végtelen veszteségek, a történelmi létében rá leselkedő veszélyek láttán a háború utáni emberiségnek szembe kellett néznie azzal, maradt-e még valami elődei optimizmusából, vagy előlről kell kezdeni mindent. Előlről, vagyis ott, ahol eldől: életben lehet-e maradni, hogyan lehet és hogyan érdemes embernek lenni. Ugyanezt írta meg Hemingway is az Öreg halászbán. (Mindkettő mögött, mint inspiráló előkép: a Moby Dick.)

A bukás Camus emberképében a mélypont. Főhőse önmarcangoló, cinikus és szentimentális vallomása (ezúttal Dosztojevszkij és Kafka a példakép) nem tűri már az árnyékát sem valamiféle illúzióknak: igen, az ember természeténél fogva rossz, gonoszságra, önbecsapásra van ítélve, a legtöbb, amit tehet: ennek tudatában kíméletlen önmagával és embertársaival szemben. A regény kommentálói úgy vélik, hogy A bukás személyes élményekből táplálkozik: Camus nagyon megszenvedte az őt ért támadásokat, a

barátaival való szakítást. Clamence, a „vezeklő bíró” már nem az igazságszolgáltatást kárhozza, hanem magát a törvényt, amely szüntelen csalás, hamisság, visszaélés forrása az emberek között:

„[...] a lapos égre emelem a kezem, s átkokat szórok azokra a törvény nélküli emberekre, akik semmi ítéletet nem képesek elviselni. Mert nem tudják elviselni, s itt a kérdés veleje. Aki elfogad egy törvényt, nem retteg az ítélettől, amely visszahelyezi a hite szerint való rendbe, de a legfőbb emberi gyötrelem, ha törvény nélkül ítélkeznek rajtunk. Mi ebben a gyötrelemben élünk. A bírák, megszabadulva természetes fékjüktől, és vaktában vagdalkozva, kettőzött csapásokat osztanak. Nem kell-e igyekeznünk, hogy gyorsabbak legyünk náluk? S máris kezdődik a hajrá! A próféták és a kuruzslók egyre sokasodnak, sietve előhozakodnak egy jó törvénnyel vagy egy hibátlan szervezettel, mielőtt még az egész föld sivataggá válna. Szerencsére én megérkeztem! Én vagyok a vég és a kezdet, én hirdetem a törvényt. Egyszóval én vagyok a vezeklő bíró.”

2. A Sartre vezette Temps Modernes című folyóirat éles hangú kritikát közölt 1952-ben Camus Lázadó emberéről. A cikket nem a főszerkesztő, hanem egyik munkatársa, Francis Jeanson jegyezte, de a benne foglaltak nyilvánvalóan Sartre véleményét is tükrözték. Ez a bírálóat véget vetett kettejük barátságának.

„Haragban voltunk, ő meg én” – írta Sartre az elvesztett barátjának szentelt búcsúztatóban (1960 januárjában), de hozzátette: azóta sem szűnt meg arra gondolni: „Ő mit szól hozzá?” A 17. századi francia moralisták hosszú sorának örökösét látta benne, „akinek művei a francia irodalom talán legeredetibb teljesítményei”. Ellentétüket most sem hallgatta el, jóllehet az alkalomhoz illően elismerő hangsúllyal tette szavá:

„Aki csak olvas és elmélkedik, beleütközött azokba az emberi értékekbe, melyeket összeszorított öklében őrzött: a politikai tettet vont a kétségbe. Az ember rákényszerült, hogy megkerülje őt, vagy harcoljon ellene; [...] az abszurdnak ez a karteziánusa nem volt hajlandó elhagyni a moralitás biztos talaját, s rálepni a gyakorlat bizonytalan ösvényeire. Sejtettük ezt, s megsejtettük a konfliktusokat is, melyeket rejtegetett: hiszen a morál, önmagában véve, egyszerre követeli és ítéli el a lázadást”.

Arra a Temps Modernes-beli kritikára Camus szokatlanul terjedelmes (közel húsz könyvoldálnyival) válaszcikkben reagált (Révolte et servitude / Lázadás és szolgaság). Nem a szerzői sértettség diktálta, bár kétségtelenül elkeserítette, hogy a jobb- és a baloldali eltérő érvekkel ugyan, de egyformán támadta könyvét. A tét nagy volt: a történelem értelmezése, a politikai választás kényszere, az értelmiségi lét szabadsága. Érvelve, higgadtan utasította vissza bírálója alaptalannak vélt megjegyzéseit, de egy-egy éles oldalvágásra is ragadtatta magát azok ellen, akik „örökösen csupán karosszékeket helyezték a történelem menetirányába”, és akik helyeselnék bármely lázadást, leszámítva azt az egyet, amelynek célpontja a kommunisták pártja és állama. Saját meggyőződése illusztrálására könyve alábbi mondatát idézte:

„Európában először és utoljára lehetőség nyílik arra, hogy a forradalmi szellem is elgondolkodjék saját elvein, rákérdezzen arra, miféle elhajlás sodorja bele a terrorba és a háborúba, s azáltal, ami tulajdon lázadását indokolja, visszataláljon hűséges önmagához.”

Camus valóban elutasította a „gyakorlat bizonytalan ösvényei”-t, ha azok ellenkező irányba vezetnek, mint ahol ő a szabadságot és az emberi méltóságot kereste. A magyar '56 eseményei kapcsán mondott beszédei példamutatók:

„Nemzedékem tagjai hűszévesek voltak, amikor Hitler hatalomra került, és amikor Moszkvában az első pereket tartották. Tíz éven át kellett küzdenünk előbb a hitleri zsarnokság és jobboldali támogatói ellen. Újabb tíz éven át harcoltunk a sztálini zsarnokság és baloldali védelmezőinek szofizmái ellen. Ami a sorozatos árulások és rágalommal ellenére, amelyeket minden oldalról szórtak rá az értelmiségiek, életünknek elsőként értelmet ad, az a szabadság. Megvallom, az utóbbi években már-már elvesztettem a reményt a szabadság sorsát illetően. Látván, hogy a védelmezésére hivatottak elárulják, írástudóink a néma nemzetek szemé láttára lábbal tiporják, attól félttem, hogy örökre kimúlt, s emiatt az volt néha az érzésem, hogy korunk becstelensége mindenre rátelepszik. Ám a magyar ifjúság, akárcsak a spanyol és a francia, meg a többi országé is, ma azt bizonyítja, hogy nem így van, hogy semmi nem törí, nem törheti le azt a szilaj, tiszta erőt, amely arra készíti az embereket és a népeket, hogy követeljék maguknak az egyenes tartás tisztességét.” (A francia diákok 1956. november 23-i nagygyűlésén elmondott beszéd.)

(A lovagiasság törvénye kötelez, hogy megjegyezzem: a magyar forradalmat elfojtó szovjet beavatkozást Sartre is elítélte, anélkül azonban, hogy a kommunizmus jövőjébe vetett hite megingott volna.)

4. Miután milliók vannak a világon, akik biztatást várnak, hogy kivívják maguknak „az egyenes tartás tisztességé”-t: A lázadó ember.

Kategória: Camus expressz

Denumire autor: ***

Látó Szépirodalmi Folyóirat